

Piotr Łozowski
Białystok

Stan badań nad kobietami w miastach późnośredniowiecznych na ziemiach polskich

Większe skupienie uwagi przez światowe środowisko historyczne na dziejach kobiet ma swoje korzenie w przemianach społeczno-politycznych zachodzących w latach 60. ubiegłego wieku. W centrum obserwacji znalazły się wówczas szerokie masy społeczeństwa, które starano się opisać za pomocą jak największej liczby elementów składających się na ich codzienne funkcjonowanie (np. francuska szkoła „Annales”). Obok zainteresowania życiem gospodarczym, skupiono się nad historią rodziny i jej poszczególnych członków¹. Stosunkowo szybkie umiędzynarodowienie problematyki umożliwiło jej przeniknięcie na grunt polskiej historiografii², której reprezentanci aktywnie włączyli się w badania nad rodziną, głównie – co należy podkreślić – z XVI–XX wiekiem³. Niestety, ta niezwykle waż-

¹ Cezary Kukło, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998, s. 18–19.

² Andrzej Wyczański, *Odnowienie stosunków naukowych z Francją w 1956 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 100, 1993, nr 4, s. 265–268.

³ Wyczerpujące omówienie dorobku zarówno polskiej, jak i światowej nauki w zakresie badań nad rodziną w epoce preindustrialnej przedstawił Cezary Kukło w pracach: *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 25–50; *Małżeństwo, dzieci i rodzina w miastach i miasteczkach Korony w XVI–XVIII w.*, „Przegląd Historyczny” (dalej: PH) 103, 2012, z. 4, s. 697–731; *Badania nad demografią rodzin w mieście doby preindustrialnej*, w: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło, Białystok 2014, s. 51–78; *Kobieta samotna* [1], s. 18–35. Problematykę funkcjonowania rodzin w sferze gospodarczej poruszył Andrzej Wyrobisz, *Rodzina w mieście doby przedprzemysłowej a życie gospodarcze. Przegląd badań i problemów*, PH 77, 1986, z. 2, s. 305–330 oraz Maria Bogucka, *Rodzina w polskim mieście XVI–XVII wieku: wprowadzenie*

na oraz interesująca tematyka wciąż jest marginalizowana w środowisku polskich mediewistów⁴. Warto też wspomnieć pewien podstawowy – ale zwykle umykający badaczom⁵ – fakt demograficzny, iż kobiety w epoce staropolskiej stanowiły połowę przeciętnej populacji miasta lub wsi⁶, co szczególnie powinno nas zainspirować do jeszcze wnikliwszego spojrzenia. Niniejszy artykuł ma więc na celu z jednej strony przedstawienie i omówienie aktualnego dorobku rodzimych historyków dotyczącego dziejów kobiet w późnośredniowiecznych miastach na ziemiach polskich, zaś z drugiej – nakreślenie dalszych możliwości badawczych, zwłaszcza na polu zagadnień demograficznych i gospodarczych.

O niewielkim zainteresowaniu historią kobiet może świadczyć fakt, iż – w przeciwieństwie do nauki światowej⁷ – wciąż nie powstało ani jedno opracowanie monograficzne⁸ podejmujące *sensu stricte* tę tematykę i całość interesującego nas materiału zawiera się w nielicznej grupie artykułów naukowych i przyczynków. Na marginesie obecnych rozważań pozostawiamy teksty omawiające

w problematykę, PH 74, 1983, z. 3, s. 495–505. Zestawienie bibliograficzne prac z zakresu szeroko pojętej demografii historycznej patrz *Bibliografia polskiej demografii historycznej po 1945 roku*, oprac. Piotr Łozowski, w: *Struktury demograficzne rodziny*, s. 157–389.

⁴ Zwróciła na to uwagę również Urszula Sowina, *Kobieta w przestrzeni miejskiej w Polsce późnego średniowiecza i początków nowożytności. Niektóre problemy badawcze*, w: *XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Pamiętniki*, t. 3, cz. 4, Wrocław 1999, s. 263 oraz Anna Pobóg-Lenartowicz, Olga M. Przybyłowicz, *Refleksje nad badaniami na temat kobiet w średniowiecznej Polsce*, w: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. Krzysztof Mawowski, Poznań 2014, s. 32.

⁵ Słusznie dostrzegł to już na początku lat 70. Henryk Samsonowicz, *Kobiety w miastach późnego średniowiecza*, w: *Polska w świetle. Szkice z dziejów kultury polskiej*, red. Jerzy Dowiat i in., Warszawa 1972, s. 159.

⁶ C. Kuklo, *Demografia* [3], s. 130–133.

⁷ Np. Lisa M. Bitel, *Women in Early Medieval Europe 400–1100*, Cambridge 2002; Christopher Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, Oxford 1989; Peter Dronke, *Women Writers of the Middle Ages: A Critical Study of Texts from Perpetua (†203) to Marguerite Porete (†1310)*, Cambridge 1984; *Women and Wealth in Late Medieval Europe*, red. Theresa M. Earenfight, New York 2010; Martha C. Howell, *The Marriage Exchange: Property, Social Place, and Gender in Cities of Low Countries, 1300–1550*, Chicago 1998; Martha C. Howell, *Women, Production and Patriarchy in Late Medieval Cities*, Chicago 1986; Ruth M. Karras, *Common Women: Prostitution and Sexuality in Medieval England*, Oxford 1996; Ruth M. Karras, *Seksualność w średniowiecznej Europie*, tłum. Arkadiusz Bugaj, Warszawa 2012; Margaret W. Labarge, *Women in Medieval Life: A Small Sound of the Trumpet*, London 1986; Linda Mitchell, *Portraits of Medieval Women: Family, Marriage and Politics in England, 1225–1350*, New York 2003; Madeleine Pelner-Cosman, *Women at Work in Medieval Europe*, New York 2000; Jennifer Ward, *Women in Medieval Europe, 1200–1500*, New York 2003; Merry E. Weisner, *Women and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge 2000; Merry E. Weisner, *Working Women in Renaissance Germany*, New Brunswick 1986; Erin Jordan, *Women, Power and Religious Patronage in the Middle Ages*, New York 2006; Regine Pernoud, *Kobieta w czasach katedr*, tłum. Iwona Badowska, Warszawa 1999; Regine Pernoud, *Kobieta w czasach wypraw krzyżowych*, tłum. Iwona Bardowska, Gdańsk 1995.

⁸ Wyjątkiem jest dotycząca Europy obszerna popularnonaukowa praca Andrzeja Radziwińskiego, *Kobieta w średniowiecznej Europie*, Toruń 2012.

kobiety w rodzinach szlacheckich⁹ oraz chłopskich¹⁰, a także znacznie bardziej bogatą literaturę dotyczącą epoki nowożytnej¹¹. Ostatnie lata przyniosły jeden przegląd obecnego stanu badań nad historią kobiet w średniowiecznej Polsce w postaci tekstu Anny Pobóg-Lenartowicz i Olgi M. Przybyłowicz¹² (2014). Praca ta jest zapowiedzią nadzwyczaj wartościowej inicjatywy przygotowania syntezy dziejów kobiet na ziemiach polskich, który to pomysł zrodził się w środowisku historyków skupionych wokół Komisji Historii Kobiet działającej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN. Obejmujące szeroki zakres chronologiczny (od średniowiecza po czasy PRL) opracowanie zbiorowe *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*¹³ stanowi pewne świadectwo przyjętego kierunku obserwacji w tej materii. Warto jednakże zaznaczyć, iż wnioski obu autorek dotyczą zasadniczo warstwy szlacheckiej oraz rodzin panujących. Należy jeszcze

⁹ Piotr Guzowski, *Demografia rodziny szlacheckiej w świetle najnowszych badań genealogicznych*, „Przeszłość Demograficzna Polski” (dalej: PDP) 30, 2011, s. 7–23; Alicja Szymczakowa, *Stan badań nad rodziną szlachecką późnego średniowiecza*, w: *Genealogia – stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. Jan Wroniszewski, Toruń 2003, s. 75–94; Maria Koczerska, *Geneza, znaczenie i program dalszych badań nad kobietą i rodziną w średniowieczu i nowożytności*, w: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, red. Zenon H. Nowak, Andrzej Radziwiński, Toruń 1998, s. 7–17; Stanisław Roman, *Stanowisko majątkowe wdowy w średniowiecznym prawie polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 5, 1953, s. 80–108; Bogdan Lesiński, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956; Stanisław Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza*, Warszawa 1961, s. 108–127; Maria Koczerska, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975, s. 157–183; Witold Brzeziński, *Matka i dzieci w prawie i praktyce sądowej w Wielkopolsce w 2. połowie XIV i początkach XV wieku*, w: *Partnerka, matka, opiekunka: status kobiety w starożytności i średniowieczu*, red. Juliusz Jundziłł, Bydgoszcz 1999, s. 297–315; Witold Brzeziński, *Wdowieństwo i powtórne zamążpójście kobiet wśród możniejszej szlachty polskiej późnego średniowiecza*, „Roczniki Historyczne” 75, 2009, s. 105–122; Witold Brzeziński, *Polska rodzina szlachecka w kręgu krewnych matrylateralnych i powinowatych w późnym średniowieczu. Wybrane zagadnienia*, w: *Człowiek w średniowieczu: między biologią a historią*, red. Alicja Szymczakowa, Łódź 2009, s. 127–148; Jan Wroniszewski, *Kobieta niezależna z rodziny rycerskiej w średniowieczu*, w: *Kobieta i rodzina* [9], s. 19–33.

¹⁰ Piotr Guzowski, *Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim*, w: *Struktury demograficzne rodziny* [3], s. 11–31; Anna Izydorczyk, *Rodzina chłopska w Małopolsce w XV–XVI wieku*, „Społeczeństwo Staropolskie” 1983, t. 3, s. 7–27; Maria Dembińska, *Pozycja kobiety wiejskiej w społeczeństwie średniowiecznym w Polsce*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, red. Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 121–129.

¹¹ Znane są doskonałe opracowania: Andrzej Karpiński, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa 1995; C. Kuklo, *Kobieta samotna* [1]; Maria Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998; też: *Gorsza pleć: kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005, w wersji anglojęzycznej: *Woman in History of Europe. From Antiquity till the Begin of the XXIst Century*, Warsaw 2008; Anetta Głowacka-Penczyńska, *Kobieta w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa 2010.

¹² A. Pobóg-Lenartowicz, O.M. Przybyłowicz, *Refleksje nad badaniami* [4], s. 29–52.

¹³ *Dzieje kobiet* [4].

przywołać artykuł Janiny Gilewskiej-Dubis¹⁴ (2007) pełniący rolę obszernej (choć często zbyt anegdotycznej) kompilacji wiadomości o rozmaitych funkcjach społecznych będących udziałem kobiet; niestety historia mieszczanek jest w narracji prawie niewidoczna – natomiast wiele miejsca autorka poświęciła scharakteryzowaniu postaci władczyń i mniszek. Po naszkicowaniu obrazu obecnego dorobku polskiej historiografii, warto również postulować potrzebę zaprezentowania w formie odrębnych studiów obfitej twórczości zagranicznych mediewistów dotyczącej kobiet zarówno z miast¹⁵, jak i wsi¹⁶.

Zebraną literaturę możemy podzielić na dwie części – pierwszą stanowią prace przedstawiające wielostronne ujęcie pozycji kobiety w miastach późnośredniowiecznych, zaś drugą artykuły bądź fragmenty monografii koncentrujące się na wybranej sferze działalności (gospodarczej lub społecznej). W grupie pierwszej należy wymienić dzieła Henryka Samsonowicza¹⁷ (1972), Małgorzaty Mokosy¹⁸ (1995), Agnieszki Bartoszewicz¹⁹ (1996, 2010) i Urszuli Sowiny²⁰ (1999). Cechą charakterystyczną wspomnianych opracowań jest zastosowanie

¹⁴ Janina Gilewska-Dubis, *Kobieta w średniowiecznej Polsce w historiografii polskiej od połowy XIX do przełomu XX i XXI wieku. Zarys problematyki, w: Oczekiwanie kobiet i wobec kobiet. Stereotypy i wzorce kobiecości w kulturze europejskiej i amerykańskiej*, red. Bożena Płonka-Syroka, Janina Radziszewska, Aleksandra Szlagowska, Warszawa 2007, s. 205–250. Poważne zastrzeżenia budzi niepoparte żadną konkretną literaturą stwierdzenie autorki o istnieniu w średniowiecznej Polsce (ale i chyba nie tylko) „tzw. kwestii kobiecej”, która miała się wyrażać znaczną przewagą w strukturze płci kobiet nad mężczyznami, na co receptą miało być powoływanie żeńskich wspólnot zakonnych (s. 228–229). Wydaje się to szczególnie zaskakujące, gdyż w tym samym miejscu J. Gilewska-Dubis informuje, iż „we wszystkich klasztorach żeńskich na Śląsku w XIV w. mogło przebywać od 650 do 700 zakonnice” (s. 229), która to liczba zdecydowanie nie pozwoliłaby na rozwiązanie rzekomej „kwestii kobiecej” w skali całego regionu. Dodatkowo autorka zdaje się zapominać o skali śmiertelności kobiet w okresie porodu – słusznie zwróciła na to uwagę Alicja Szymczakowa, *Pozycja kobiety w średniowiecznej Polsce, w: Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, red. Wioletta Zawitkowska, Rzeszów 2010, s. 12.

¹⁵ Jak do tej pory jedynym kompletnym opracowaniem pozostaje tekst A. Wyrobisza, *Rodzina w mieście* [3], gdzie autor wnikliwie przedstawił wiele najważniejszych prac zagranicznych historyków; trzeba mieć jednak na uwadze, iż od roku wydania artykułu (1986) powstało już wiele nowych opracowań, wykorzystujących np. coraz bardziej zaawansowane techniki obliczeń komputerowych i graficznej prezentacji danych.

¹⁶ Dobrym przykładem takich analiz jest praca Piotra Guzowskiego, *Metody badań demograficznych społeczeństw średniowiecznych – perspektywa angielska*, PDP 28, 2007, s. 7–26; jednakże niezbędne są dalsze obserwacje na szerszym gruncie społeczno-gospodarczym.

¹⁷ H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 159–168.

¹⁸ Małgorzata Mokosa, *Kobieta w najstarszej księdze miejskiej Szczecina 1305–1352*, w: *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy*, red. Antoni Gąsiorowski, Poznań 1995, s. 71–78.

¹⁹ Agnieszka Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście późnego średniowiecza (w świetle ksiąg miejskich Sieradza, Szadka, Warty i Łodzi)*, „Rocznik Łódzki” 43, 1996, s. 37–52; też, *Kobieta w mieście polskim późnego średniowiecza*, w: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura. Studia ofiarowane pani profesor Marii Boguckiej*, red. Andrzej Karpiński, Edward Opaliński, Tomasz Wiślicz, Warszawa 2010, s. 171–182.

²⁰ U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4].

przez autorów możliwie szerokiego spojrzenia na aktywność kobiet. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na rozmijanie się teorii z praktyką w kwestii samodzielności podejmowanych działań²¹ – występowanie przed sądami bez opiekuna prawnego (szczególnie w miastach rządzących się *ius Culmense*), dysponowanie majątkiem, zawieranie umów kredytowych i handlowych, reprezentowanie swoich małżonków w interesach. Sporo uwagi poświęcono położeniu prawnemu kobiet, głównie w zakresie spadkobrania i prawa małżeńskiego²². Sygnalizowano również kierunki ich aktywności zawodowej²³ wyrażające się najczęściej udziałem w drobnym handlu (określenia *institrix*, *mercatrix*), wspólnym z mężem bądź samodzielnym (przynajmniej przez pewien okres) prowadzeniem warsztatu rzemieślniczego lub wykonywaniem rozmaitych usług w postaci pracy w łaźni, karczmie, jako akuszerka, balwierka bądź służąca w domach zamożniejszych mieszczan. Pokrótce zaakcentowano także uczestnictwo kobiet w rynku kredytowym oraz obrocie nieruchomościami – wyjątkowo interesujące są zapiski, gdzie mieszczańki występują po stronie wierzycieli bądź nabywców *bona immobilitas*²⁴.

Pomimo niewielkiej liczby wzmianek, polscy mediewiści podjęli też próbę wniknięcia w świat kobiecych uczuć, codziennych trosk, problemów, życia religijnego i rodzinnego, przypadków przemocy małżeńskiej czy też udziału w świecie

²¹ H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 159–160, 164, 167; U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 271–273; A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 171–173; A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 38–39.

²² U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 265–273; H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 162; A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 174.

²³ Tamże, s. 174–176; też, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 46; H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 164–165; U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], 273–275; M. Mokosa, *Kobieta w najstarszej księdze* [18], s. 72–73. W tym miejscu należy również odnieść się do dwóch dość kontrowersyjnych opinii M. Mokosa. Autorka we wstępie swego artykułu stwierdza, iż „niewiele szczecińskich mieszczek trudniło się pracą zarobkową” (tamże, s. 71), co wydaje się być rażącym i przede wszystkim błędnym uogólnieniem, szczególnie wobec rangi i wielkości ośrodka, jakim był Szczecin w pierwszej połowie XIV wieku, przy braku szerokiej bazy źródłowej i dostępalnych w przypisach brakach w znajomości literatury. Wypada się zgodzić z Autorką, iż dotyczy to zasadniczo grupy patrycjuszek, lecz powszechnie wiadomo, że większość kobiet brała czynny udział w prowadzeniu męzowskiego warsztatu bądź samodzielnie trudniła się drobnym handlem lub wytwórczością. Kolejne wątpliwości budzi następująca opinia: „w jednym zawodzie, być może, dominowały kobiety, bowiem wśród czterech wymienionych piwowarów (*braxatores*) występuje tylko jeden mężczyzna, obok trzech kobiet: Adelajdy, Krystyny i Walburgi. Nie można oczywiście wykluczyć, że istnieli również inni piwowarzy, tyle że nie pojawili się w omawianym źródle” (tamże, s. 73). Trudno zaakceptować wnioskowanie o strukturze płci jednego z liczniejszych w mieście zawodów na podstawie wzmianek o czterech osobach. Należałoby tutaj podkreślić raczej wyjątkową aktywność tych trzech kobiet, świadectwo ich uczestnictwa w browarnictwie, niżli przypisywać im domniemaną dominację wśród piwowarów.

²⁴ H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 164–165; U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 273–274; M. Mokosa, *Kobieta w najstarszej księdze* [18], s. 73; A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 40–41.

marginesu społecznego (prostyucja, paserstwo, sprawy kryminalne)²⁵. Podobny zakres problematyki, lecz analizowany przez pryzmat danych pochodzących z jednego ośrodka – Miechowa w XIII–XVI w. – przyjął Jerzy Rajman²⁶ (2015). Natomiast Małgorzata Mokosa²⁷ i Agnieszka Bartoszewicz²⁸ zajęły się ciekawym i jak dotąd mało rozpoznany zagadnieniem popularności imion żeńskich w wybranej społeczności. Powinno się wszakże mieć na uwadze, iż powyższe prace ze względu na swój charakter (szerokie ujęcie tematu) i formę (artykuł w czasopiśmie/pracy zbiorowej) nie wyczerpują tematu, lecz jedynie tworzą pewien ogólny obraz i zakres zjawiska, bazy źródłowej, możliwości badawczych i kierunków, które należy przyjąć w pogłębionych studiach. Dzięki zawartemu w treści bogactwu i różnorodności informacji pozwalają na odkrycie wielu niedostrzeganych dotąd sfer działalności kobiet, tym samym ułatwiając konkretne wyprofilowanie dalszych badań nad dziejami kobiet u schyłku średniowiecza i w początkach wczesnej epoki nowożytnej.

Wśród tekstów przyporządkowanych do grupy drugiej warto wskazać szczegółowe analizy położenia prawnego kobiet (szczególnie w stanie wdowim), które dla systemu prawa chełmińskiego przeprowadził Marek Sędek²⁹ (1972, 1974, 1975), zaś wobec ośrodków opierających się na *ius Magdeburgense* – Urszula Sowina³⁰ (2002) oraz Małgorzata Delimata³¹ (2011). Należy podkreślić solidną podstawę źródłową artykułów, liczne przykłady praktycznego funkcjonowania

²⁵ Tamże, s. 74–75; A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 176–182; A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 47–50; H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 161–163, 167–168; U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 275–276.

²⁶ Jerzy Rajman, *Kobieta i mężczyzna w Miechowie, mieście bożogrobców (XIII–XVI w.)*, w: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Warszawa 2015, s. 209–226.

²⁷ M. Mokosa, *Kobieta w najstarszej księdze* [18], s. 76–77. Analogiczne, lecz znacznie bardziej rozbudowane zestawienie przedstawił także Jacek Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Poznań 1997, s. 105–113.

²⁸ A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 50–51.

²⁹ Marek Sędek, *Czy uprawnienia majątkowe kobiet w Starej Warszawie odpowiadały zasadom prawa chełmińskiego*, w: *Warszawa średniowieczna*, z. 1, red. Aleksander Gieysztor, Warszawa 1972, s. 135–147; tenże, *Instytucje i praktyka prawa chełmińskiego w Warszawie w XV wieku*, w: *Warszawa średniowieczna*, z. 2, red. Aleksander Gieysztor, Warszawa 1975, s. 227–237. O podobieństwach i różnicach w położeniu kobiet w systemach panującego na Mazowszu prawa miejskiego i ziemskiego także Marek Sędek, *O wzajemnym stosunku prawa ziemskiego i miejskiego na Mazowszu w XV i XVI w.*, „Rocznik Mazowiecki” 5, 1974, s. 128–131.

³⁰ Urszula Sowina, *Wdowy i sieroty w świetle prawa w miastach Korony w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności*, w: *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*, cz. 1: *Od średniowiecza do wieku XVIII*, red. Maria Dąbrowska, Andrzej Klonder, Warszawa 2002, s. 15–27.

³¹ Małgorzata Delimata, *Prawo rodzinne w pracach Bartłomieja Groickiego (około 1534–1605)*, w: *Spółeczeństwo Staropolskie*, t. III: *Spółeczeństwo a rodzina*, red. Andrzej Karpiński, Warszawa 2011, s. 21–37.

przepisów, zarówno w zgodzie z obowiązującymi normami prawnymi, jak i wbrew nim. Ciekawy, niekiedy drobiazgowy, aczkolwiek jednostronny obraz problemów obecnych w życiu małżeńskim odnajdujemy w żywotach świętych³², mirakulach, kronikach, uchwałach synodalnych, a nade wszystko księgach konsystorskich spożytkowanych m.in. przez Leszka Zygnera³³ (1998), Aleksandrę Książkiewicz³⁴ (2008), Małgorzatę Delimatę³⁵ (2010), Magdalenę Biniąs-Szkopek³⁶ (2015) oraz księgach proskrybowanych wykorzystywanych np. przez Hannę Zaremską³⁷ (1993), tudzież – szczególnie w kontekście przestępczości kobiet – Łukasza Truścińskiego³⁸ (2012). Zeznania składane przed oficjalnymi biskupimi przynoszą wiele wiadomości o wszelkich patologiach występujących w pożyciu małżeńskim (przemocy, porzuceniach, rozwiązaniu małżeństw, bigamii, cudzołóstwie, prostytutce, truciicielstwie, czarach lub też morderstwach) nie tylko warstw najuboższych, ale i zamożniejszej części społeczeństwa³⁹. Na początku XXI stulecia w środowisku poznańskich mediewistów powstały dwie monografie, w których treści możemy znaleźć wiele ważnych informacji o średniowiecznym kobiecym

³² Dobrym przykładem jest rozpoznanie pod kątem występowania kobiet żywota św. Jadwigi śląskiej przez Annę Pobóg-Lenartowicz, *Kobiety w „życiu większym św. Jadwigi”*, w: *Człowiek – społeczeństwo – źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, red. Szczepan Kozak, Dariusz Opaliński, Janusz Polaczek, Szymon Wiczorek, Wioletta Zawitkowska, Rzeszów 2014, s. 463–469.

³³ Leszek Zygnier, *Kobieta-czarownica w świetle ksiąg konsystorskich z XV i początku XVI w.*, w: *Kobieta i rodzina* [9], s. 91–101.

³⁴ Aleksandra Książkiewicz, *Sprawy małżeńskie w konsystorzu lwowskim w późnym średniowieczu*, „*Nasza Przeszłość*” 2008 (109), s. 287–302.

³⁵ Małgorzata Delimata, „(...) *ipsam idem dux tenerrime et omni affectu diligebat*”, czyli o więziach małżeńskich w polskim średniowieczu (wybrane przykłady), w: *Gospodarka, społeczeństwo* [19], s. 91–101.

³⁶ Magdalena Biniąs-Szkopek, *Kobiety, mężczyźni i małżeństwo w najstarszych księgach konsystorskich poznańskich*, w: *Kobieta i mężczyzna* [26], s. 27–36.

³⁷ Hanna Zaremska, *Banici w średniowiecznej Europie*, Warszawa 1993, s. 113–116.

³⁸ Łukasz Truściński, *Kobieta w obliczu sądu w późnośredniowiecznym Krakowie – sprawy karne*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. Katarzyna Justyniarska-Chojak, Sylwia Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 287–297. Do wskazanego tekstu można skierować pewną drobną uwagę dotyczącą opinii autora o niemalże całkowitym braku samodzielności prawnej kobiet występujących przed sądami miejskimi. Niestety Ł. Truściński nie odniósł się do znanych powszechnie artykułów np. M. Sędka, *Czy uprawnienia majątkowe* [29], tegoż, *Instytucje i praktyka* [29] oraz U. Sowiny, *Wdowy i sieroty* [30] zawierających liczne przykłady odchodzenia od teorii prawa na rzecz lokalnych jego modyfikacji wyrażających się większą niż dotychczas sądzono samodzielnością kobiet w podejmowaniu kroków prawnych. Szeroko wspominali o tym także U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 265–273, H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 162 oraz A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 174.

³⁹ Jako ciekawą propozycję analizy źródłowej warto tu wskazać oparty o bulle papieskie i supliki artykuł Andrzeja Radziwińskiego, *Obraz kobiety w dokumentach papieskich z okresu pontyfikatu Marcina V (1417–1431)*, w: *Kobieta i rodzina* [9], s. 45–56; co prawda tekst dotyczy materiałów związanych z rodzinami zamożnej szlachty, lecz zawarto w nim wiele informacji przydatnych w badaniach sfery małżeńskiej.

świecie emocji, trudnościach małżeńskich oraz pełnionych rolach matki i żony. Adam Krawiec⁴⁰ (2000), wykorzystując bogatą podstawę źródłową kompleksowo przedstawił – poruszany jedynie sporadycznie i fragmentarycznie – temat seksualności oraz związanych z nią prawnych i moralnych zwyczajów. Autor ten poświęcił wiele miejsca problematyce łamania obowiązujących norm (konkubinat, cudzołóstwo, gwałty, prostytutka, homoseksualizm), społecznej świadomości niedopuszczalnych zachowań i sposobów walki z wykroczeniami. Natomiast druga praca, pióra Małgorzaty Delimaty⁴¹ (2004), dotyczy dziecka oraz elementów składających się na otaczającą go rzeczywistość (religijność, wychowanie, zabawa, choroby, pozycja prawna). Co prawda wspomniani autorzy nie skupiają się wprost na postaci kobiety, a bardziej na pewnych zjawiskach z nią związanych (seksualność, macierzyństwo), lecz można w obu tekstach odnaleźć wiele interesujących wzmianek o życiu nie tylko mieszczanek, ale też szlachcianek i chłopek. Niestety, co podkreślają inni badacze, brakuje materiałów do przedstawienia na szerszą skalę pozytywnych aspektów i uczuć doświadczanych w małżeństwie⁴², chociaż spotykamy opinie, że w pewnym stopniu mogły o tym świadczyć zapisy wzajemnego dożywocia⁴³. Niektórzy historycy zwracają uwagę, iż największym utrudnieniem zgodnego pożycia i nawiązania bliskiej relacji był proceder politycznego kojarzenia małżeństw, najpowszechniej występujący wśród elit⁴⁴. Ciekawy przykład mikrohistorycznych studiów nad barwnym życiem kobiety odnajdujemy w artykule Beaty Możejko⁴⁵ (2010) o zaręczynach gdańskich mieszczan: Anny Pilemann z Maurycem Ferberem.

W dotychczasowej literaturze dostrzegano rozmaite sfery kobiecej działalności zawodowej, jednakże najpełniejszy jej obraz przedstawił Janusz Tandecki⁴⁶

⁴⁰ Adam Krawiec, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, Poznań 2000.

⁴¹ Małgorzata Delimata, *Dziecko w Polsce średniowiecznej*, Poznań 2004. Warto wspomnieć, iż zaledwie dwa lata przed wydaniem pracy M. Delimaty ukazała się wartościowa monografia innej badaczki ze środowiska poznańskiego, a mianowicie Doroty Żołądz-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań 2002; przy czym tekst dotyczy głównie czasów nowożytnych.

⁴² M. Delimata, „(...) *ipsam idem* [35], s. 94; A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 180. Wyjątek może stanowić twórczość literacka – np. Mikołaja Reja – analizowana przez Annę Odrywolską-Kidawę, „Żona dobra dar Boży” – Mikołaj Rej o wyborze kandydatki na żonę, w: *Kobiety o kobietach* [14], s. 118–135.

⁴³ U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 268–269.

⁴⁴ M. Delimata, „(...) *ipsam idem* [35], s. 91, 95, 101; M. Koczarska, *Rodzina szlachecka* [9], s. 40; A. Szymczakowa, *Pozycja kobiety* [14], s. 14–15.

⁴⁵ Beata Możejko, *Tło burzliwej historii zaręczyn Anny Pilemann i Maurycego Ferbera*, w: *Kobiety o kobietach* [14], s. 105–117.

⁴⁶ Janusz Tandecki, *Kobieta w rzemiośle wielkich miast pruskich na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, w: *Kobieta i rodzina* [9], s. 161–172; dla czasów późniejszych np. Maria Bogucka, *Ubóstwo w Gdańsku. Przędki, gręplarki i gręplarze (czesacze) w XVI–XVIII w.*, w: *Biedni, bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury*, red. Maurice Aymard i in., Warszawa 1992, s. 71–75.

(1998). Autor, za podstawę badań mając głównie źródła proveniencji cechowej, dowiódł nie tylko mocnego zakorzenienia i powszechnego występowania kobiet w organizacjach rzemieślniczych (jako tzw. „siostry cechowe”), ale i czynnego udziału w produkcji i dystrybucji towarów. Najważniejszym czynnikiem warunkującym – i po trosze wymuszającym – obecność kobiet (żon, córek, dziewczek) w warsztacie, był jego rodzinny charakter⁴⁷. Ważne miejsce wśród rozmaitych form aktywności gospodarczej mieszczanek zajmowały fundacje i legaty religijne na rzecz instytucji kościelnych bądź świeckich (np. bractw cechowych). Materiałom obrazującym takie działania w miastach pruskich przyjrzał się Piotr Oliński⁴⁸ (1998, 2002), który w sposób szczegółowy zaprezentował sylwetki poszczególnych mieszczanek dokonujących pobożnych zapisów⁴⁹. Wiele zbliżonych informacji o postaciach kobiecych fundatorek, lecz osadzonych w środowisku gdańskim, zawiera także praca Beaty Możejko⁵⁰ (2010), która jest świadectwem dużej wartości badawczej, jaką kryją w sobie źródła testamentowe wykorzystywane również m.in. przez Ewę Wólkiewicz⁵¹ (2000), Rafała Kubickiego⁵² (2010), Krzysztofa Mrozowskiego⁵³ (2010), Jakuba Wysmułka⁵⁴ (2011, 2015), Ewę

⁴⁷ J. Tandeki, *Kobieta w rzemiośle* [46], s. 162; A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 41.

⁴⁸ Piotr Oliński, *Fundacje i legaty religijne kobiet świeckich w wielkich miastach pruskich*, w: *Kobieta i rodzina* [9], s. 143–160; tenże, *Mieszczanin w trosce o zbawienie. Uwagi o memora-tywnych funkcjach fundacji mieszczańskich w wielkich miastach pruskich*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. Halina Manikowska, Hanna Zaremska, Warszawa 2002, s. 347–359.

⁴⁹ Podobną tematykę, lecz w środowisku mniszek śląskich i ich rodzin, podjął także jako element swoich szerszych rozważań Przemysław Wiszewski, *Mniszki benedyktyńskie i ich rodziny w średniowieczu na przykładzie opactw śląskich od drugiej połowy XIII do połowy XVI w. (Legnica, Lubomierz, Strzegom)*, w: *Kobieta i rodzina* [9], s. 74–84. Aktywność dewocyjną mieszczanek krakowskich przedstawiła przed laty Aleksandra Witkowska, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną*, Lublin 1984, szczególnie s. 147–170.

⁵⁰ Beata Możejko, *Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczańskie z XV i początku XVI wieku*, Gdańsk–Sopot 2010. Uzupełnienie przedstawionych przez autorkę informacji z wykorzystaniem metod statystycznych patrz Piotr Łozowski, *O pożytkach z kwantyfikacji w badaniach nad średniowiecznymi testamentami*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” (dalej: RDSG) 72, 2012, s. 227–236.

⁵¹ Ewa Wólkiewicz, *Testament Anny Isenecher jako źródło do badań mikrohistorycznych. Próba ustalenia kręgu towarzyskiego śląskiej mieszcżanki XIV wieku*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”, Seria Zeszyty Historyczne, 2000, z. 6, s. 385–399.

⁵² Rafał Kubicki, *Kultura materialna w testamentach elbląskich z XV – początku XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej: KHKM) 58, 2010, nr 2, s. 197–209.

⁵³ Krzysztof Mrozowski, *Religijność mieszczan późnośredniowiecznej Warszawy w świetle najstarszych zachowanych testamentów*, KHKM 58, 2010, nr 2, s. 191–196.

⁵⁴ Jakub Wysmułek, *Krakowska Liber Testamentorum jako źródło do badań społeczeństwa miasta późnośredniowiecznego (zarys problematyki)*, KHKM 59, 2011, nr 3–4, s. 305–312; tenże, *Testamenty mieszczan krakowskich (XIV–XV wiek)*, Warszawa 2015.

Starczewską⁵⁵ (2011) oraz Urszulę Sowinę⁵⁶ (2014). Jednym z nieodzownych elementów religijnej, społecznej i gospodarczej sfery życia miejskiego na ziemiach polskich były klasztory. Zdecydowanie dominowały konwenty męskie, lecz posiadamy wcale poważną grupę źródeł obrazujących funkcjonowanie średniowiecznych wspólnot żeńskich, nad którymi wielokrotnie pochyłali się np. Przemysław Wiszewski⁵⁷ (2000–2008), Olga M. Przybyłowicz⁵⁸ (2010), Halina Manikowska⁵⁹ (2002), Patrycja Gąsiorowska⁶⁰ (2003) oraz liczni autorzy zbiorowego opracowania *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*⁶¹. Natomiast udział kobiet w obrocie gotówkowym możemy bliżej poznać dzięki analizom Cezarego Kardasza⁶² (2013) nad rynkami kredytowymi takich miast, jak Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel, oraz – w nieco

⁵⁵ Ewa Starczewska, *Testament kobiety z księgi I konsystorza pułtuskiego z 1509 roku*, KHKM 59, 2011, nr 3–4, s. 313–316.

⁵⁶ Urszula Sowina, *Dziecko w rodzinie krakowskiej na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych w świetle testamentów*, w: *W kręgu rodziny epok dawnych. Dzieciństwo*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Warszawa 2014, s. 47–56.

⁵⁷ Przemysław Wiszewski, *Cysterki trzebnickie w społeczeństwie śląskim (czwarta ćwierć XIII wieku – pierwsza połowa XIV wieku)*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. Andrzej Wyrwa, Józef Dobosz, Poznań 2000, s. 705–718; tenże, *Opactwo benedyktynek w Legnicy (1348/1349 – 1810): struktura, funkcjonowanie, miejsce w społeczeństwie*, Poznań–Wrocław 2003; tenże, *Opactwo cysterek trzebnickich w krajobrazie religijnym późnośredniowiecznego Śląska (druga połowa XIV – pierwsza ćwierć XVI w.)*, w: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. Andrzej Wyrwa, Antoni Kielbasa, Józef Swastek, Poznań 2004, s. 497–504; tenże, *Opieka nad potrzebującymi w śląskich klasztorach żeńskich w średniowieczu*, w: *Curatores pauperum: źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*, red. Antoni Barciak, Katowice 2004, s. 172–185; tenże, *Mniszki w „czasach przemian”: szkice o konwencie cysterek w Trzebnicy w XV – pocz. XVII wieku*, w: *Hominem quaerere: człowiek w źródle historycznym*, red. Stanisław Rosik, Przemysław Wiszewski, Wrocław 2008, s. 429–465; tenże, *Religijność średniowiecznych zakonnic na ziemiach polskich: problem modeli i źródeł na przykładzie opactwa w Trzebnicy (XIII–XV w.)*, w: *Animarum cultura: studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*. t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, red. Teresa Manikowska, Wojciech Brojer, Warszawa 2008, s. 353–380.

⁵⁸ Olga M. Przybyłowicz, *Długość życia zakonnic w świetle źródeł średniowiecznych i nowożytnych. Możliwości i propozycje badawcze*, KHKM 58, 2010, nr 1, s. 17–34, gdzie znajduje się obfity przegląd literatury dotyczącej średniowiecznego monastycyzmu na ziemiach polskich.

⁵⁹ Halina Manikowska, *Klasztor żeński w mieście późnośredniowiecznym*, RDSG 62, 2002, s. 7–50.

⁶⁰ Patrycja Gąsiorowska, *Życie codzienne w klasztorze klarysek krakowskich od XIII do końca XVIII wieku*, Kraków 2003.

⁶¹ *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*, red. Andrzej Radziwiński, Dariusz Karczewski, Zbigniew Zyglewski, Bydgoszcz–Toruń 2010 (szczególnie teksty Anny Galar, Olgi M. Przybyłowicz, Jolanty Kurek, Anny Pobóg-Lenartowicz, Marii Starnawskiej, Agaty Tarnas-Tomczyk, Wojciecha Dominiaka, Sławomira Kościelaka, Antoniego Barciaka, Krzysztofa Kaczmarka, Andrzeja Wałkowskiego i Marka Stawskiego).

⁶² Cezary Kardasz, *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobrzeża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*, Toruń 2013, szczególnie s. 99–104, 129–132, 141–143, 155–159, 169–171, 181–185, 264, 271, 277, 282, 287, 294.

skromniejszej skali – Adama Rutkowskiego⁶³ (1979) nad kredytem żydowskim na warszawskim rynku lokalnym. O lichwiarskiej aktywności mieszczanek wrocławskich krótko informował Mateusz Goliński⁶⁴ (2008).

Jak wynika z powyższego przeglądu badań, większe zainteresowanie polskich historyków dziejami kobiet w miastach późnośredniowiecznych jest dostrzegalne dopiero od połowy lat 90. XX wieku⁶⁵. Pewną widoczną zmianę *in plus* zauważamy również po roku 2010, kiedy pojawiają się coraz liczniejsze opracowania zbiorowe będące świadectwem szerokiej dyskusji środowiska naukowego nad tym zagadnieniem⁶⁶. Na podstawie dotychczasowego dorobku rodzimych mediewistów możemy stwierdzić, iż obecnie najlepiej rozpoznany temat jest położenie prawne kobiet (w systemie chełmińskim oraz magdeburskim), występujących zarówno w roli małżonek, matek, jak i wdów bądź sierot. Dzięki wykorzystaniu akt konsystorskich, kronik, mirakuli, dokumentów synodalnych, ksiąg sądowych stopniowo zaczęliśmy odkrywać elementy życia codziennego, poczynając od płaszczyzny religijnej, przez konflikty małżeńskie, aż po kontakty ze światem przestępczym. Obserwacje poczynione w sferze działalności zawodowej mieszczanek wykazały ich wielokierunkową i powszechną aktywność. Poznaliśmy też bogaty zestaw rzemiosł, w których wykonywaniu kobiety brały udział. Natomiast szczegółowe studia nad rynkiem kredytowym miast południowego pobrzeża Bałtyku dostarczyły niezwykle istotnych danych o funkcjonowaniu mieszczanek w ruchu kredytowym. Wszystkie wspomniane w niniejszym artykule prace stanowią materiał nad wyraz cenny w konstrukcji bogatego obrazu miejsca i roli kobiet w późnośredniowiecznym mieście, niemniej jednak niezbędne są dalsze badania ukierunkowane na szeroko rozumianą sferę społeczno-gospodarczą. Ich podstawę źródłową powinny stanowić przede wszystkim księgi sądowe (ławnicze, wójtowsko-ławnicze, radzieckie, przyjęć do prawa miejskiego⁶⁷ oraz konsystorskie), które oferują badaczom materiał maso-

⁶³ Adam Rutkowski, *Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV wieku*, PH 70, 1979, z. 2, s. 267–284.

⁶⁴ Mateusz Goliński, *Kobiety w lombardzie (na przykładzie Wrocławia w poł. XV w.)*, w: *Miasto czyni wolnym: 790 lat lokacji Opola (ok. 1217–2007)*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Opole 2008, s. 53–58.

⁶⁵ Wyjątek stanowią dwie prace wydane w roku 1972 – Henryka Samsonowicza (*Kobiety w miastach* [5]), ogólnie przedstawiająca położenie mieszczanek i Marka Sędka (*Czy uprawnienia majątkowe* [29]), ogniskująca się na problematyce prawnej.

⁶⁶ *Kobiety o kobietach* [14] (2010); *Per mulierem* [38] (2012); *Kobieta w gospodarstwie domowym. Ziemie polskie na tle porównawczym*, red. Katarzyna Sierakowska, Grażyna Wyder, Zielona Góra 2012; *Dzieje kobiet w Polsce* [4] (2014); *Kobieta i mężczyzna* [26] (2015); *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. Bożena Czwojdrak, Agata A. Kluczek, Katowice 2015.

⁶⁷ Teoretycznie kobiety były wykluczone z możliwości zapisania się w poczet obywateli, jednak mamy liczne wzmianki o uchylaniu tej zasady – A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 172–173; U. Sowina, *Kobieta w przestrzeni* [4], s. 271–273.

wy, liczący po kilka tysięcy zapisek łatwo poddających się kwantyfikacji. Postulat wykorzystania akt sądów miejskich w analizach aktywności kobiet wysunęła niedawno Agnieszka Bartoszewicz, pisząc, iż „wielokrotnie już podkreślano ogromne znaczenie zapisek sądowych – źródła masowego – dla prowadzenia badań kwantytatywnych. Istotnie, na ich podstawie jesteśmy w stanie sporządzić pewne statystyki, poznać i zanalizować rozmaite zjawiska i tendencje. Wydaje się, że warto zwrócić jednak uwagę, iż zarówno żmudne zestawienie różnorodnych zapisek w księgach sądowych, jak i lektura poszczególnych testamentów pozwala odtworzyć także indywidualne losy mieszczan i mieszczanek”⁶⁸. Natomiast Maria Koczerska w połowie lat 90. wyraźnie zaakcentowała potrzebę korzystania z ksiąg konsystorskich jako źródeł o „nieocenionej wartości w zakresie badania stosunków w rodzinie, choćby miały charakter patologiczny”⁶⁹. W podobnym tonie wypowiadał się w tym samym czasie Jacek Wiesiołowski, twierdząc, iż „ten materiał w praktyce nie był dotąd wykorzystywany do badań. Od połowy XV w. zachowało się kilka ksiąg zeznań świadków w sądach kościelnych, które niejednokrotnie przynoszą barwny opis życia codziennego (zdrady, obietnice małżeństwa). Ten materiał czeka na wykorzystanie”⁷⁰. Po upływie kilkunastu lat wydaje się być to nadal aktualny dezyderat, o czym ostatnio wspominała Magdalena Biniaś-Szkopek: „[księgi konsystorskie – P.Ł.] tworzą niezwykle bogaty i wciąż słabo wykorzystany w literaturze materiał, który daje niezwykle wiele możliwości analizy stosunków społecznych, zmian w zakresie wkraczania Kościoła w przestrzeń świecką-ludową, ale także badań genealogicznych i demograficznych”⁷¹. Oprócz wykorzystania akt sądowych (miejskich i kościelnych) warto też nadal sięgać po źródła jakościowe w postaci kronik, żywotów świętych, mirakuli, spuścizny klasztornej (na co szczególnie nacisk kładła wielokrotnie Anna Pobóg-Lenartowicz⁷²), wszelkich ustaw regulujących handel, życie bractw religijnych, cechów rzemieślniczych, czy nieodzownych w poznaniu świata przestępczego ksiąg proskrybowanych. Przyjęcie możliwie jak najbogatszej podstawy źródłowej pozwoli spojrzeć równocześnie na kilka wzajemnie się przenikających obszarów działalności kobiet – w rodzinie, życiu społecznym oraz gospodarczym.

⁶⁸ A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 181.

⁶⁹ M. Koczerska, *Geneza, znaczenie* [9], s. 13.

⁷⁰ Jacek Wiesiołowski, *Zmiany pozycji społecznej kobiety w średniowiecznej Polsce, w: Kobieta w kulturze* [18], s. 44.

⁷¹ M. Biniaś-Szkopek, *Kobiety, mężczyźni* [36], s. 34.

⁷² Anna Pobóg-Lenartowicz, *Aktywność kobiet w życiu społeczno-gospodarczym średniowiecznego Śląska, w: Kobiety o kobietach* [14], s. 53–65; A. Pobóg-Lenartowicz, O. M. Przybyłowicz, *Refleksje nad badaniami* [4], s. 41–50.

Jako pierwszy etap badań obejmujących sferę rodzinną należy wskazać konieczność określenia kondycji demograficznej i majątkowej mieszkańców późnośredniowiecznych miast. Nasza obecna wiedza o składzie osobowym rodzin, liczbie żyjących dzieci, wskaźniku zastępowalności pokoleń, zamyka się w kręgu zaledwie dwóch ośrodków – badanego przez Romana Czaję⁷³ (1992) Elbląga oraz Starej Warszawy w nieco obszerniejszych analizach Piotra Łozowskiego⁷⁴ (2014). Wciąż brakuje dokładnych obserwacji nie tylko dla miast rangi Krakowa, Gdańska⁷⁵, Wrocławia, ale też *civitates* średnich i małych. Nadal nierozpoznany pozostaje temat struktur rodzinnych występujących w miastach i wiążące się z tym zagadnienie kobiet samotnych, pełniących np. rolę kierownika gospodarstwa domowego, bądź pozostających w domu rodzinnym w stanie panińskim. Nieznana jest także skala mobilności społecznej (wstępowanie w związki małżeńskie z chłopami lub szlachcicami) oraz terytorialnej (przenosiny do innych miast). Obok rozmiarów i typów komórek rodzinnych, innym niezwykle ważnym elementem stratyfikacji społecznej jest próba oszacowania poziomu i zróżnicowania majątkowego rodzin miejskich. Ta tematyka zaczyna być obszernie podejmowana w stopniowo rozwijającym się nurcie badań socjotopograficznych⁷⁶. Dzięki określeniu podstawowych wskaźników sytuacji demograficzno-majątkowej jesteśmy w stanie również lepiej zrozumieć i głębiej wniknąć w meandry życia rodzinnego, źródła radości, trosk, smutku, stosowane metody wychowawcze, rodzaje pojawiających się problemów, patologii czy też sposoby walki z trudną codziennością np. poprzez formułowanie odpowiednich zapisów prawnych. Na kompleksowe badania czeka także problem starości, który jest rzadko podejmowany przez polskich badaczy⁷⁷. Wciąż niewiele wiemy o sposobach zabezpieczenia kobiet samotnych na stare lata, zapewnienia niezbędnych środków do życia, opieki, miejsca zamieszkania. Rozpoznanie składu i zamożności elit miejskich pozwala poruszyć

⁷³ Roman Czaja, *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń 1992, s. 32–35.

⁷⁴ Piotr Łozowski, *Demografia rodziny mieszczkańskiej w Starej Warszawie w pierwszej połowie XV wieku*, PDP 2014 (34), s. 7–24.

⁷⁵ Jedynie Henryk Samsonowicz w latach 60. na podstawie ośmiu genealogii rodzin patrycjuszowskich starał się oszacować liczebność rodzin elit miejskich – *Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzy w XIV–XV wieku*, „Zapiski Historyczne” 28, 1963, z. 4, s. 531–532.

⁷⁶ Spośród najobszerniejszych prac należy wskazać: Urszula Sowina, *Sieradz: układ przestrzenny i społeczeństwo miasta w XV–XVI w.*, Warszawa–Sieradz 1991; Agnieszka Bartoszewicz, *Warta. Społeczeństwo miasta w II połowie XV i na początku XVI wieku*, Warszawa 1997; Mateusz Goliński, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia: przestrzeń – podatnicy – rzemiosło*, Wrocław 1997; Mateusz Goliński, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, cz. 1–2, Wrocław 2000–2003; Krzysztof Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999; Jerzy Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004; Jacek Wiesiołowski, *Socjotopografia* [27].

⁷⁷ Najnowszy przegląd badań patrz Piotr Łozowski, *Sytuacja sierot i starców w mieście późnośredniowiecznym na ziemiach polskich. Przegląd badań*, w: *Dzieciństwo i starość w ujęciu historyków*, red. Małgorzata Kołacz-Chmiel, Anna Obara-Pawłowska, Lublin 2016 [w druku].

niezwykle ciekawy temat uczestnictwa kobiet w kulturze słowa pisanego i czytane⁷⁸. Warto w tym kontekście wspomnieć krótki tekst Jarosława Maliniaka⁷⁹ (1999) prezentujący dwie kobiety pełniące stanowiska pisarek miejskich w XIV-wiecznej Świdnicy i Jeleniej Górze, co dość wyraźnie przeczy powszechnej opinii o braku dostępu kobiet do urzędów miejskich.

Zainteresowanie rolą mieszczanek w życiu społecznym powinno się wiązać z dalszym poszerzaniem zasobu informacji o ich funkcjonowaniu w ramach organizacji, takich jak cechy rzemieślnicze, szpitale, bractwa religijne oraz klasztory. Nadal niewiele wiemy o udziale kobiet w strukturach cechowych na terenach Korony wraz z lennami, Księstw Piastów Śląskich czy na Pomorzu Zachodnim. Mało zbadana jest ich religijność, jej formy wyrazu, działalność bracka, kierunki pielgrzymowania, katalog zanoszonych świętym próśb (wyjątek stanowi Kraków, opracowany przed laty przez Aleksandrę Witkowską i Hannę Zaremską⁸⁰). Niezbędne jest także prozopograficzne rozpoznanie środowisk klasztornych, o czym szeroko wspominały Anna Pobóg-Lenartowicz wraz z Olgą M. Przybyłowicz⁸¹. Zauważalne braki w literaturze znacząco utrudniają wszelkie próby porównań procesów społeczno-gospodarczych dostrzeganych np. w miastach pruskich i wykazania wyjątkowości bądź powszechności tychże zjawisk. Ciekawą propozycją jest też obserwowanie katalogu najpowszechniej występujących wśród kobiet imion – takie analizy przynoszą sporo cennych informacji o strukturze społecznej, etnicznej i niekiedy nawet lokalnych zwyczajach religijnych panujących w wybranym ośrodku⁸². Na podstawie danych pochodzących z kilku wyraźnie różniących się między sobą *civitates*: Szczecina (I połowa XIV w.), Poznań (II połowa XV w.), Krakowa (I połowa XIV w.), Miechowa (XIII–XVI w.) i Sieradza, Szadka, Warty, Łodzi (XV w.) dostrzegamy z jednej strony największą popularność imion tzw. ogólnochrześcijańskich (Małgorzata, Dorota, Katarzyna,

⁷⁸ Postulowała to również A. Bartoszewicz, *Kobieta w mieście* [19], s. 182. Rozwinięcie autorka zawarła w swojej pracy *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 267–274 oraz w artykule *Kobieta a pismo w miastach późnośredniowiecznej Polski*, w: *Per mulierem* [38], s. 117–126, gdzie znajdują się informacje o pozostałej literaturze. Ciekawe przedstawienie tematu (choć głównie w kontekście dorobku zachodnioeuropejskiego) zaproponował Jerzy Strzelczyk, *Pióro w wątlých dłoniach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*, t. 1–2, Warszawa 2007–2009.

⁷⁹ Jarosław Maliniak, *Kobieta w hierarchii urzędniczej średniowiecznego miasta (na przykładzie pisarki miejskiej)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 54, 1999, nr 4, s. 535–538.

⁸⁰ A. Witkowska, *Kulty pątnicze* [49], s. 147–170; Hanna Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 156–165.

⁸¹ A. Pobóg-Lenartowicz, O.M. Przybyłowicz, *Refleksje nad badaniami* [4], s. 44–48.

⁸² Popularność konkretnych imion mogła mieć związek z kultem lokalnych świętych oraz działającymi w miastach instytucjami (np. bractwami) noszącymi imię wybranego patrona – J. Rajman, *Kobieta i męczyzna* [26], s. 221.

Elżbieta, Anna), zaś z drugiej ewidentne – choć marginalne w generalnych statystykach – wpływy germańsko-skandynawskie w Szczecinie (Matylda, Wendele, Heseke, Sveneke, Thele, Tibbe, Helleke, Vredeke, Imme, Walburga, Kunegunda, Ermegarda, Lutgarda, Berta)⁸³ i w mniejszej skali Krakowie (Klara, Kinga, Gertruda)⁸⁴ oraz słowiańskie w Poznaniu, Krakowie, Sieradzu, Szadku, Warcie i Łodzi (Swachna, Piochna, Dzichna, Wochna, Bogucha, Jachna, Stachna, Dobieśława, Marusza, Gerusza)⁸⁵.

Masowość zawartego w księgach miejskich materiału pozwala na przeprowadzenie szczegółowych analiz aktywności kobiet w rozmaitych sferach życia gospodarczego. Setki, czasem tysiące zapisów dotyczących rynku kredytowego i obrotu nieruchomościami stwarzają dogodną podstawę do określenia takich elementarnych wskaźników kondycji ekonomicznej wybranego miasta, jak np. dynamika wpisów, wartość transakcji, częstotliwość występowania na rynku, popularność systemu ratalnego, form asekuracji umów, mobilności społecznej, cen i rodzajów nieruchomości. Na podstawie dotychczasowych badań wiemy, iż udział kobiet w obrocie kredytowym kształtował się generalnie na poziomie kilkunastu procent transakcji (zob. tab. 1)⁸⁶. Zbliżone do siebie wartości obserwujemy w Greifswaldzie, Starym i Nowym Toruniu, Nowej Warszawie oraz Rewlu (13–15%), nieco wyższy udział mieszczanek notujemy w Starym Elblągu (17%), zaś najwyższy w Starej Warszawie (20%). Dane dotyczące obrotu *bona immobilitas* posiadamy tylko dla Starej i Nowej Warszawy⁸⁷, gdzie kolejno było to 28 i 18%. Wiele informacji o aktywności ekonomicznej kobiet możemy również odnaleźć w – jak dotąd całkowicie pomijanych – zapisach protestacyjnych, które

⁸³ M. Mokosa, *Kobieta w najstarszej księdze* [18], s. 76–77. Więcej o strukturze etnicznej w miastach Pomorza Zachodniego patrz Jan M. Piskorski, *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Poznań–Szczecin 2005, s. 149–164.

⁸⁴ J. Rajman, *Kraków* [76], s. 348.

⁸⁵ J. Wiesiołowski, *Socjotopografia* [27], s. 105; J. Rajman, *Kraków* [76], s. 348; A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 50–51, chociaż Autorzy zgodnie zwrócili uwagę, iż imiona pochodzenia słowiańskiego zanikają w II połowie XV stulecia, co potwierdzają księgi Poznania, jak i Warty, Szadka, Sieradza i Łodzi; J. Rajman, *Kobieta i mężczyzna* [26], s. 221–222. Można mieć jednak pewne zastrzeżenia do podstawy wnioskowania Autora, gdyż zaprezentowane przezeń wskaźniki procentowe popularności danego imienia nie zostały opatrzone stosownym przypisem informującym o liczbie przypadków stanowiących źródło obliczeń. Ze względu na oczywisty brak kompletnych danych dotyczących imion noszonych przez wszystkich mieszkańców miasta, trudno przyjąć generalizujące twierdzenie J. Rajmana typu „najwięcej, bo aż 30% kobiet w Miechowie nosiło imię Anna (...)” (s. 221) – może się ono odnosić jedynie do badanej grupy, o której liczebności niestety Autor nie informuje.

⁸⁶ Przychyła się do tego również M. Goliński, *Kobiety w lombardzie* [64], s. 53.

⁸⁷ Obliczenia własne na podstawie 141 zapisów dotyczących obrotu nieruchomościami odnalezionych w: *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV w.*, t. 1: *Księga nr 525 z lat 1427–1453*, wyd. Stefan Ehrenkreutz, Warszawa 1916 (dalej: KŁMSW) i 66 w: *Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy*, t. 1: (1416–1485), wyd. Adam Wolff, Wrocław 1960 (dalej: KŁMNW).

co prawda nie zawsze przynoszą pełne dane o przedmiocie sporu, wszystkich zaangażowanych osobach i czasie trwania, jednakże bardzo często pojawiają się w nich wzmianki o kwocie i personaliach stron konfliktu, co przy setkach podobnych wpisów pozwala już na przeprowadzenie prostych obliczeń. Innym tematem, który był kilkakrotnie sygnalizowany, ale wciąż nie doczekał się pogłębianych studiów, jest aktywność zawodowa kobiet (dotyczy to zarówno elit, jak też pospółstwa i plebsu). Warto byłoby bliżej się przyjrzeć pod kątem propograficznym żonom wielkich kupców, które pomagały swoim mężom w interesach, przyjmowały pełnomocnictwa egzekucji długów, dysponowały majątkiem, sprzedawały i kupowały towary, udzielały kredytów. Materiał zawarty w księgach miejskich pozwala także na sporządzenie podstawowych statystyk obejmujących rzemiosła z poświadczonym udziałem mieszczanek (powszechnie wspomina się o branży tekstylnej, odzieżowej i spożywczej⁸⁸), jednakże bez wykonania niezbędnych analiz trudno jest uchwycić pewne tendencje.

Tabela 1. Udział kobiet w późnośredniowiecznych miejskich rynkach kredytowych

Miasto	Lata	Liczba umów	
		ogółem	dotyczące kobiet (w %)
Greifswald	1300–1442	3161	14,3
Stary Elbląg	1330–1417	3802	17,0
Nowy Elbląg	1340–1381	541	3,7
Stary Toruń	1363–1453	743	14,7
Nowy Toruń	1388–1450	741	14,2
Rewel	1312–1453	2282	13,0
Stara Warszawa	1427–1453	464	20,3
Nowa Warszawa	1416–1453	123	13,0
Razem	1300–1453	11 857	14,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie C. Kardasz, *Rynek kredytu* [62], s. 101, 130, 142, 156, 170, 183, 327, 337, 340, 349, 353, 361; KŁMSW; *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*, t. 1: (1447–1527), wyd. Adam Wolff, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963 (dalej: KRMSW); KŁMNW.

Jak wykazały dotychczasowe obserwacje, udział kobiet w życiu miasta był powszechny i wielokierunkowy, zaś jego skala jest wyraźnie uchwytana za pomocą informacji zawartych w księgach sądowych. Według obliczeń Henryka Samsonowicza, mieszczanek stanowiły 20% osób stających przed krakowską radą miejską w 1515 roku⁸⁹, podobny procent zaobserwowała Agnieszka Bartoszewicz w trochę wcześniejszych, XV-wiecznych księgach Sieradza (15%), Szadka (13%),

⁸⁸ J. Tandecki, *Kobieta w rzemiośle* [46], s. 169.

⁸⁹ H. Samsonowicz, *Kobiety w miastach* [5], s. 165–166.

Warty (14%) i Łodzi (20%)⁹⁰. Natomiast w Starej Warszawie w I połowie XV stulecia przeciętnie 27% zapisów corocznie oblatowanych w księgach dotyczyło kobiet, w Nowej Warszawie było to już 21%⁹¹. Wydaje się zatem, iż 15–20% obecność kobiet wśród osób występujących przed sądami miejskimi stanowiła pewną prawidłowość niezależną od wielkości ośrodka i jego profilu prawnego.

Próba określenia dynamiki zjawiska kobiecej aktywności służy pogłębieniu jego obrazu oraz wyraźnemu wskazaniu szerokich możliwości badawczych oferowanych przez księgi miejskie. Na przedmiot obserwacji (wykresy 1–4) wybrano miasta znacznie różniące się rozmiarem i rangą: Kraków w II połowie XIV stulecia, Warszawa (Stara i Nowa w latach 1416–1527) i niewielka Wąwolnica (1476–1500). Pierwszym ważnym stwierdzeniem jest dostrzegalna we wszystkich *civitates* rosnąca liczba wzmianek, co powinno być uznane za jeden z głównych argumentów przemawiających za prowadzeniem dalszych studiów nad kobietami w późnośredniowiecznych miastach. W wypadku Starej Warszawy większą aktywność zauważamy dopiero w II połowie XV wieku, jednakże znaczne ożywienie działalności mieszczanek następuje w stuleciu późniejszym – szczególnie odznaczają się w tym względzie lata 20., gdzie rocznie notujemy ponad 70 wzmianek o kobietach uczestniczących w procesach. Natomiast mieszkanki Nowej Warszawy podejmują większą aktywność dopiero w końcu XV stulecia, lecz jej skala jest porównywalna do tej, jaką Stara Warszawa osiągnęła blisko pół wieku wcześniej. Wzrastającą na przełomie stuleci liczbę wzmianek o kobietach obserwujemy również w leżącej w ziemi lubelskiej Wąwolnicy. Warto też zwrócić uwagę na dostrzegane do końca lat 70. XV stulecia podobieństwa w rocznej liczbie zapisów między Wąwolnicą a Nową Warszawą. Najmniejsze roczne wahania danych wykazuje materiał krakowski, w którym już w latach 60. XIV wieku liczba wzmianek o kobietach kształtuje się na poziomie osiągniętym przez Starą Warszawę dopiero... po ponad 140 latach!

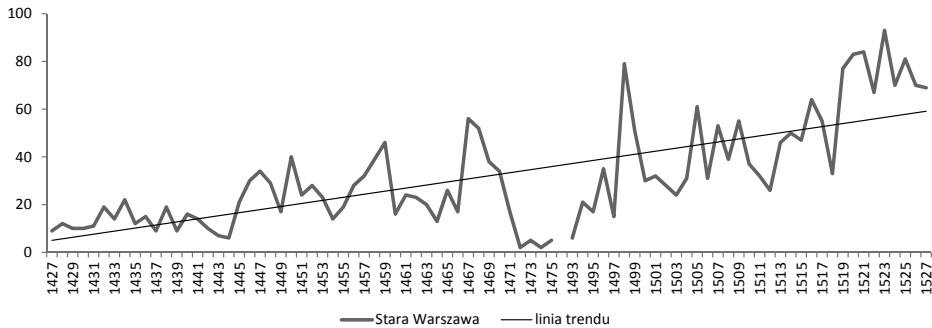
Dokładne przeanalizowanie skali zmian zjawiska (tab. 2) prowadzi do wniosku, iż okres przełomu XV/XVI wieku najbardziej wpłynął na zwiększenie liczby wzmianek o kobietach w źródłach pochodzących z małych miast, takich jak Nowa Warszawa (o blisko 500%) lub Wąwolnica (200%). W obu Warszawach i Wąwolnicy widać znaczący wzrost zarówno ogólnej liczby zapisek, jak i ich średniej rocznej, jednakże różnica względem Krakowa jeszcze z okresu II połowy XIV wieku nadal pozostawała ogromna. W aktach ławy krakowskiej w ciągu 20 lat zarejestrowano ponad 1500 wzmianek o kobietach, co przewyższa wszystkie informacje odnalezione w późniejszych źródłach z Nowej Warszawy

⁹⁰ A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* [19], s. 39.

⁹¹ Piotr Łozowski, *Elementy aktywności gospodarczej kobiet w Starej i Nowej Warszawie w I połowie XV wieku*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie” [w druku].

obejmujących materiał z okresu 111 lat oraz w pierwszym pięćdziesięcioleciu prowadzenia ksiąg w Starej Warszawie. Wydaje się, iż większa dynamika obserwowanych procesów miała bezpośredni związek ze wzrastającą liczbą mieszkańców, postępującą aktywizacją społeczeństwa na różnych płaszczyznach życia gospodarczego oraz zwiększeniem świadomości rangi zapisu znajdującego się w księgach ławy bądź rady.

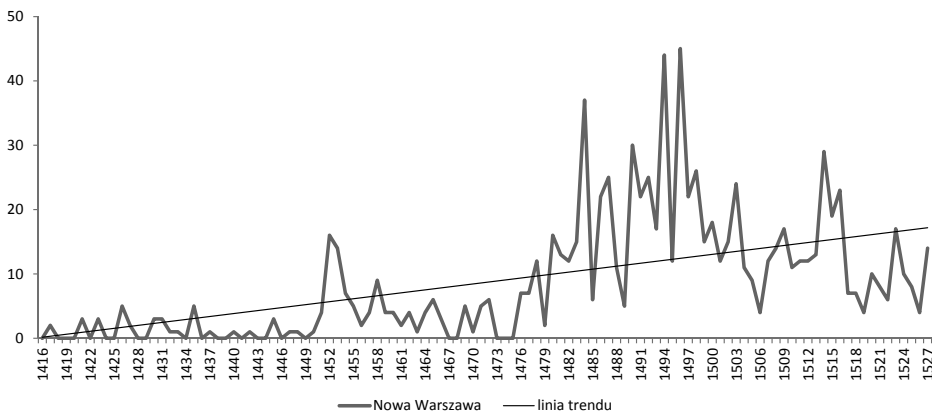
Wykres 1. Liczba wzmianek o kobietach występujących w księgach miejskich Starej Warszawy w XV i początkach XVI wieku

Ze względu na luki źródłowe pominięto lata 1476–1492.

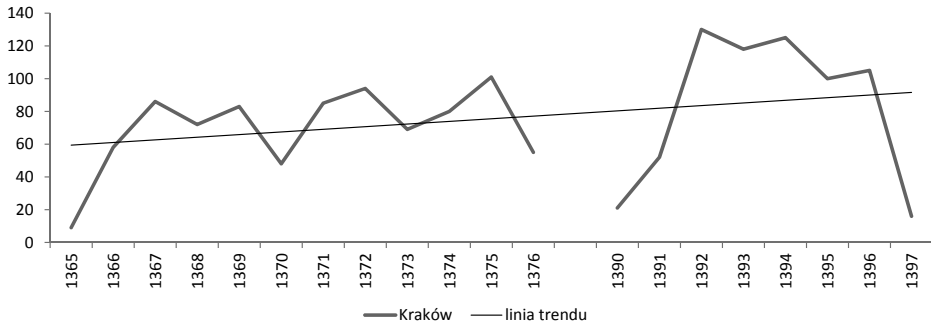
Źródło: obliczenia własne na podstawie KŁMSW; KRMSW; AGAD SW 526, 527, 528, 529, 530.

Wykres 2. Liczba wzmianek o kobietach występujących w księgach miejskich Nowej Warszawy w XV i początkach XVI wieku

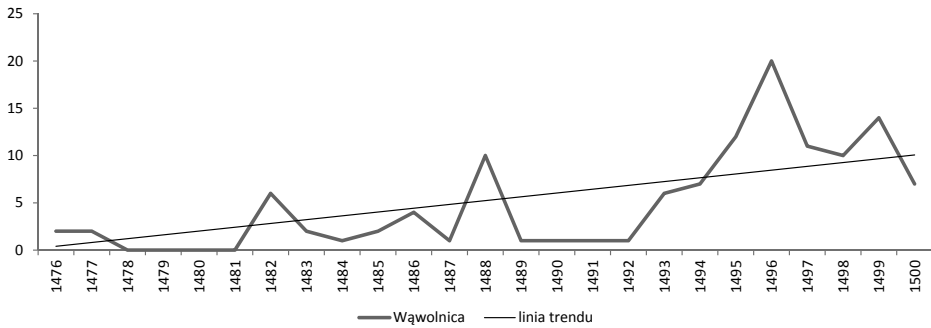
Źródło: obliczenia własne na podstawie KŁMNW; AGAD NW 1, 133.

Wykres 3. Liczba wzmianek o kobietach występujących w księgach ławy miejskiej Krakowa w II połowie XIV wieku

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376 i 1390–1397*, wyd. Stanisław Krzyżanowski, Kraków 1904.

Wykres 4. Liczba wzmianek o kobietach występujących w księgach sądowych Wąwolnicy w końcu XV wieku

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Księgi sądowe miasta Wąwolnicy 1476–1500*, wyd. Grzegorz Jawor, Anna Sochacka, Lublin 1998.

Tabela 2. Wzmianki o kobietach w późnośredniowiecznych księgach sądowych Warszawy, Krakowa i Wąwolnicy

Miasto	Liczba wzmianek	Liczba lat obserwacji	Średnia roczna liczba wzmianek	Okres obserwacji (liczba wzmianek)		Skala zmiany (w %)	Średnia roczna okresu		Skala zmiany (w %)
				I	II		I	II	
Stara Warszawa	2690	84	32	1427–1475 998	1493–1527 1692	+70	20	48	+140
Nowa Warszawa	941	111	8	1416–1471 137	1472–1527 804	+487	2	14	+600
Kraków	1507	20	75	1365–1376 840	1390–1397 667	-21	70	83	+19
Wąwolnica	121	25	5	1476–1488 30	1489–1500 91	+203	2	8	+300

Źródło: obliczenia własne na podstawie KŁMSW; AGAD SW 526, 527, 528, 529, 530; KRMSW; KLMNW; AGAD NW 1, 133; *Księgi lawnicze krakowskie*; *Księgi sądowe miasta Wąwolnicy*.

Wszystkie zawarte w niniejszym artykule dane liczbowe służą także zaprezentowaniu skali możliwości i potencjału badawczego, jakie w analizach życia kobiet kryją miejskie akta sądowe. Jak dotychczas, polscy mediewiści najczęściej skupiali się na szkicowaniu pewnego ogólnego obrazu kobiecej aktywności w przestrzeni miasta, rzadko podejmując się szczegółowych rozważań. Dzięki tym obserwacjom dostrzeżono wiele interesujących sfer codziennej egzystencji, niekiedy przedstawiano wybrane sylwetki mieszczanek, jednakże nadal widoczne są duże braki w stanie naszej obecnej wiedzy na temat roli kobiety w społeczności mieszczańskiej oraz charakteru i skali jej działalności. Autorzy zdecydowanej większości prac posługiwali się klasyczną metodą opisową, niestety całkowicie pomijając użycie nawet podstawowych narzędzi statystycznych. Dalszym pogłębionym badaniom powinna sprzyjać przede wszystkim świadomość, iż w źródłach późnośredniowiecznych odnotowujemy systematyczny przyrost śladów uczestnictwa kobiet w bogactwie form życia miejskiego⁹², a obfitość dostępnego materiału stwarza także nieocenione możliwości komparatystyczne względem osiągniętych wyników.

⁹²Niezwykle celnie podsumowały obecny stan badań nad kobietami w Polsce średniowiecznej Anna Pobóg-Lenartowicz i Olga M. Przybyłowicz pisząc, iż „nakreślony obraz wskazuje, że w epoce średniowiecza w odniesieniu do roli, pozycji, znaczenia kobiet w życiu społeczeństwa jest więcej białych plam niż tematów rozpoznanych. Taki stan rzeczy wynika przede wszystkim z pomijania tej tematyki przez badaczy, nie zaś deficytu źródeł czy problemów metodologicznych” (*Refleksje nad badaniami* [4], s. 52).

The State of Research on Women in the late Middle Ages Towns in Polish Lands

Summary

The article contains a review of Polish scientific literature concerning the history of women in the towns in Polish lands in the late Middle Ages. The article fulfils two main objectives: to present the state of development and directions of the analyses, and to outline new research possibilities, especially the ones offered by urban judicial records. The present scientific output of Polish medievalists proves that they are not too much interested in the role of women in the urban communities. In addition to just a few articles that deal with that problem seriously (briefly presenting many spheres of how women functioned in towns), there is a group of studies that treat the subject in a more sophisticated way. At present, the question best analysed is the legal situation of female inhabitants of towns and the problems taking place in the marital relations; the two things are closely related. The question of the professional life of women in the form of their participation in the guilds and retail trade has also been touched on. A lot of space has been devoted to the religious life of townswomen expressed in numerous pilgrimages and donations to ecclesiastical institutions. Undoubtedly, the least investigated sphere is the economic activities of women such as their participation in the credit market, the real estate turnover and commerce.

The basic statistical analyses of the material that has been available in the judicial books of Warsaw, Cracow and Wąwolnica has proved their enormous research value. The urban sources (depending on the size of the town in question) offer to researchers hundreds or even thousands of mentions and records that are testimony of women's participation in various spheres of urban life. Therefore, it is becoming possible to get an insight not only into the women's activities in credit and real estate markets, but also into the meanders of their family life (inheritance and the like), lawsuits concerning unpaid debts and links with the criminal world. Regrettably, the urban books are still rarely explored and in most cases the quantitative methods are not used.

Keywords: women, family, demography, towns, Poland, 13th–15th centuries